

مقاله پژوهشی

تحلیل تأثیر مناطق آزاد بر توسعه اقتصادی در ایران مطالعه موردی: منطقه آزاد ارس

خدیجه قنبر پور؛ دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران
حجت مهکویی*؛ استادیار گروه جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران
علی امیری؛ استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه لرستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، خرم آباد، ایران
یوسف زین العابدین عموقین؛ دانشیار گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، گیلان، ایران

چکیده:

توسعه اقتصادی به عنوان یکی از ارکان اصلی برای توسعه یافتگی در کشورهای در حال توسعه یافته، باید با عزمی راسخ، دنبال شود. مؤلفه‌های زیادی درون سرزمین کشورها برای رسیدن به توسعه اقتصادی در نظر گرفته می‌شوند که یکی از این مؤلفه‌ها، ایجاد برخی از بنادر و شهرها، به عنوان منطقه آزاد است تا از این طریق بتوان، تجارت پر سود را برای کشور، منطقه مرزی و استان مورد نظر، و به طور کلی در سطح ملی و منطقه‌ای و حتی برخی مناطق آزاد را در سطح جهان، در راستای توسعه اقتصادی قرار داد. با وجود اینکه هفت منطقه آزاد در ایران وجود دارد، ولی کماکان سطح توسعه اقتصادی داخل کشور همچنان نامناسب است. منطقه آزاد ارس به عنوان یکی از این مناطق است که در شمال غربی کشور به عنوان پل ارتباطی با منطقه قفقاز و اروپای شرقی، می‌تواند نقش مهمی را برای توسعه روابط اقتصادی ایفاء کند. هدف این مقاله تحلیل تأثیر منطقه آزاد ارس بر توسعه اقتصادی کشور می‌باشد. برای دستیابی به این هدف، مقاله با روش پژوهشی توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و سایتهای اینترنتی انجام گرفته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهند که منطقه آزاد ارس در مقیاس محلی و ملی، نسبت به مقیاس منطقه‌ای، بهتر توانسته است بر توسعه اقتصادی ایران تأثیر گذار باشد.

کلمات کلیدی: توسعه اقتصادی، مناطق آزاد، منطقه آزاد ارس، ایران.

تاریخ ارسال: ۱۳۹۹/۹/۱۰

تاریخ بازنگری: ۱۳۹۹/۱۰/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۲/۶

* نویسنده مسئول: حجت مهکویی؛ استادیار گروه جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران
hojat_59_m@yahoo.com

در حال حاضر کشور ایران به عنوان یکی از کشورهای در حال توسعه در جهان و یکی از قدرتهای منطقه‌ای در خاورمیانه، نیاز مبرمی به توسعه در تمامی سطوح دارد. با توجه به وضعیت کنونی کشورها در جهان که توسعه اقتصادی در رأس گفتمان اصلی برنامه‌های اکثر کشورها قرار گرفته، نیاز است که در ایران هم به توسعه اقتصادی با توجه به برنامه‌ریزیهای دقیق و صحیح به این مهم دست یافت. مدیران ارشد، حتماً باید توجه لازم و کافی را به این مسأله نشان دهند تا بتوان به جایگاه واقعی که شایسته این سرزمین هست رسید. با نگاه به منابع درون کشور، هر کارشناس مجربی به این موضوع اذعان دارد که ایران کشوری با ثروت فراوان است ولی وقتی منابع موجود را با جایگاه وضعیت کنونی کشور در توسعه یافتگی قیاس می‌کنیم مشاهده می‌شود که تفاوت زیاد و معناداری میان آنها وجود دارد. یکی از پتانسیلهایی که برای توسعه اقتصادی وجود دارد، در نظر گرفتن و توجه به ایجاد مناطق آزاد است؛ زیرا که جایگاه مناطق آزاد در دنیا شناخته شده است و به ویژه برای کشورهایی همانند ایران، می‌تواند در توسعه محلی، ملی و منطقه‌ای کارساز باشد. در ایجاد مناطق آزاد در ایران توجه شده است ولی آنچه که مهمتر است برنامه‌ها و طرحهای موفق بعد از ایجاد مناطق آزاد می‌باشد که به جد پیگیری نشده است. برخی از علل ناکارآمدی این مناطق را می‌توان اینگونه بیان کرد: «۱. عدم تفکیک مناطق آزاد از کل کشور در نگاه سرمایه‌گذاران است؛ ۲. بحث امتیازات مشابه مناطق آزاد در سرزمین اصلی است؛ ۳. تضاد منافع بین حاکمیت منطقه با اهداف تعیین شده برای مناطق آزاد است» (حسینی، بررسی وضع مناطق آزاد کشور، ۱۳۹۶/۱۱/۱۱، <https://www.iribnews.ir/fa/news/2018492/>).

مناطق آزاد، در مجموع در چهار سطح مختلف محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی به ایفای نقش می‌پردازند که وزن ژئوپولیتیکی و ژئواکونومیک یک منطقه آزاد، قبل از هر چیزی در بستر فلسفه وجودی آن شکل می‌گیرد. این در حالی است که نقش سیاست و مؤلفه‌های انسانی در شکل‌دهی و سازماندهی وزن منطقه آزاد، نسبت به مؤلفه‌های جغرافیای طبیعی منطقه بیشتر است. البته، این سخن به معنی تأثیرگذاری مثبت و بهینه مؤلفه‌های انسانی در شکل‌دهی به وزن منطقه نیست؛ بلکه، مؤلفه‌های انسانی در بیشتر موارد با جهت‌دهی خاص خود به فعالیتها و کارکردهای مناطق آزاد، از گستره عملیاتی و ابعاد متنوع فعالیتهای آنها می‌کاهند. به طور کلی، هر اندازه یک منطقه آزاد از وزن بالای تأثیرگذاری و برد فضایی عملکردی بیشتری برخوردار باشد، فضای بیشتری را تحت پوشش خود قرار خواهد داد (هادیانی و رحمانی، ۱۳۹۵: ۸۸). مناطق آزاد، مفهومی است که از بطن مفهوم مناطق اقتصادی، استخراج می‌شود؛ سیاست ایجاد مناطق اقتصادی به عنوان ابزاری برای اصلاحات ساختاری تدریجی و انتقال آن به اقتصاد کلان کشورها می‌باشد (Bhattacharya, 2011: 84).

با این وجود، مناطق آزاد در ایران از دهه ۱۳۷۰ ایجاد شده‌اند و علاوه بر ۷ منطقه آزاد کنونی، ۸ منطقه آزاد دیگر نیز قرار است که ایجاد شوند. منطقه آزاد ارس به عنوان یک منطقه آزاد تجاری-صنعتی، در شمال غرب کشور و همجوار با منطقه قفقاز، به عنوان پلی برای ایران با کشورهای قفقاز و اروپای شرقی، توانایی ایفای نقش را دارد. این منطقه آزاد، «محصول کنش نظامهای متعدد در مقیاس فضایی مختلف است که از آن به عنوان یکی از شش دروازه حیاتی ایران در راستای پیوند اقتصاد داخلی با اقتصاد جهانی نام برده می‌شود. به عبارتی، مسیر تحول این سازه فضایی-اقتصادی توسط نظامهایی در حال هدایت است که آن را از درون و بیرون سازمان می‌دهند و در این بین، ساخت‌یابی منطقه آزاد ارس در سطح بیرونی محصول تعاملات خاص با فضاها پیرامونی به ویژه قفقاز جنوبی است» (ولیعقلی‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۵۷). بنابراین مسأله اصلی در این پژوهش این است که منطقه آزاد ارس چه تأثیری در توسعه اقتصادی ایران دارد؟ آیا با توجه به نقش مناطق آزاد در توسعه یافتگی کشورها، این منطقه آزاد توانسته در توسعه اقتصادی در مقیاس محلی، ملی و منطقه‌ای برای ایران تأثیرگذار باشد؟

روش تحقیق

این مقاله به روش کیفی و ماهیت روش توصیفی-تحلیلی و با هدف تحلیل نقش مناطق آزاد در توسعه اقتصادی ایران مورد مطالعه: منطقه آزاد ارس، با ابزارگردآوری اطلاعاتی، مطالعات کتابخانه‌ای، سایتهای معتبر اینترنتی، فیش برداری، بررسی نقشه‌ها، به این مسأله پرداخته است. پرسش اصلی در این مقاله این است که تأثیر منطقه آزاد ارس بر توسعه اقتصادی ایران در مقیاس محلی، ملی و منطقه‌ای چگونه بوده است؟ انگاره حاصل که به این پرسش پاسخ می‌دهد این است که تأثیر منطقه آزاد ارس بر توسعه اقتصادی ایران در مقیاس محلی و ملی بیشتر بوده است و در سطح منطقه‌ای، چندان تأثیر گذار نبوده است.

پیشینه تحقیق

- قالیباف و کرمی (۱۳۹۰)، در مقاله‌ای توصیفی-تحلیلی تحت عنوان توسعه منطقه‌ای در نواحی مرزی شمال غربی ایران (نمونه موردی: منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس) بیان می‌کنند که منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس، با توجه به موقعیت استراتژیک، همسایگی با کشورهای C.I.S (کشورهای مستقل مشترک المنافع) قرارگیری در کریدورهای بین‌المللی حمل و نقل (۶ کریدور) و قرارگرفتن در مسیر جاده ابریشم، نزدیکی به ترکیه به عنوان دروازه اروپا، قابلیت ایجاد ارتباط جاده‌ای و ریلی بین کشورهای شمالی ایران با حوزه خلیج فارس در کوتاه‌ترین مسیر، وجود رودخانه ارس به عنوان عامل پیونددهنده طبیعی، برخورداری از پشتیبانی مادرشهر تبریز، جاذبه‌های گردشگری و... و در صورت داشتن برنامه جامع منطقه‌ای، مستعد توسعه همه‌جانبه منطقه‌ای است.

- اسدزاده و عبدالله‌زاده نوبریان (۱۳۹۳)، مقاله‌ی بررسی نقش منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس در ایجاد همگرایی تجاری با کشورهای حوزه CIS، چین و ترکیه را نگاشته‌اند. در این مقاله به بررسی این موضوع پرداختند که یکی از مهم‌ترین عوامل رشد و توسعه تجارت کشورها توجه به مبادلات منطقه‌ای از طریق توسعه همگرایی تجاری می‌باشد. در این میان منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس می‌تواند موجبات رشد و توسعه پیوسته در عرصه‌های صادرات، اشتغال‌زایی و ارزآوری به کشور را فراهم آورد. در این مطالعه از طریق برآورد پتانسیل تجاری با کشورهای حوزه CIS، چین و ترکیه و همچنین درجه اکمال تجاری، به بررسی نقش و جایگاه منطقه آزاد ارس در گسترش مبادلات تجاری پرداخته می‌شود. نتایج برآورد حاکی از وجود پتانسیل صادراتی و وارداتی بسیار مناسب با کشورهای منتخب هست. برآورد درجه اکمال تجاری نیز نشان می‌دهد که کشورهای گرجستان، آذربایجان و قزاقستان دارای بالاترین درجه اکمال صادرات منطقه و کشورهای چین، ترکیه و بلاروس دارای بالاترین درجه اکمال واردات از منطقه می‌باشند. بررسی پتانسیل تجاری با تجارت صورت گرفته در مورد اکثر کشورهای هدف، امکان توسعه مبادلات را تا حدود ۱۰ برابر نشان می‌دهد.

- ولیقلی‌زاده (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای با عنوان تبیین اهمیت ژئواکونومیکی قفقاز جنوبی در راستای ارتقای اقتصادی منطقه آزاد ارس، بیان می‌کند که منطقه آزاد ارس، محصول کنش نظامهای متعدد در مقیاس فضایی مختلف است که از آن به عنوان یکی از شش دروازه حیاتی ایران در راستای پیوند اقتصاد داخلی با اقتصاد جهانی نام برده می‌شود. به عبارتی، مسیر تحول این سازه فضایی-اقتصادی توسط نظامهایی در حال هدایت است که آن را از درون و بیرون سازمان می‌دهند و در این بین، ساخت‌یابی منطقه آزاد ارس در سطح بیرونی محصول تعاملات خاص با فضاهای پیرامونی به ویژه قفقاز جنوبی است. نتایج این مقاله نشان می‌دهند که به دلیل اهمیت راهبردی منطقه قفقاز جنوبی برای ادغام با بازارهای تجاری بین‌المللی، تقویت همکاری مشترک را می‌طلبد.

- شهماری اردجانی و کاموسی‌علمداری (۱۳۹۸)، در مقاله‌ای با عنوان بررسی گونه‌های گردشگری مؤثر بر توسعه گردشگری منطقه آزاد ارس، بیان می‌کنند که در پنجاه سال گذشته گردشگری اهمیت فراوانی در اقتصاد پیدا کرده است. منطقه آزاد ارس در استان آذربایجان شرقی به علت دارا بودن آب‌وهوای معتدل و جاذبه‌های گردشگری متنوع، همه ساله جاذب تعداد کثیری از

گرد شگران و مسافران می‌باشد. بررسی گونه‌های گردشگری مؤثر در منطقه آزاد ارس موجب می‌شود تا این منطقه جایگاه واقعی خود را در بهره‌گیری از صنعت گردشگری به دست آورد. نتایج این تحقیق نشان داده‌اند که گردشگری تفریحی بیشترین تأثیر را بر گونه‌های گردشگری در این منطقه آزاد داشته است.

- پولات^۱ (۲۰۱۲)، علت وجودی مناطق آزاد را تأمین کمبودهای توسعه‌ی اقتصاد ملی، بهره‌گیری از مزایا، پتانسیل‌ها و برتری‌های نسبی اقتصاد ملی، برقراری ارتباط منظم بین اقتصاد داخل و اقتصاد جهانی و ادغام اقتصاد داخل در اقتصاد جهانی، ورود به اقتصاد آزاد و بازارهای جهانی، جذب سرمایه خارجی، بسط تجارت خارجی، رونق صادرات، ایجاد فرصت‌های شغلی، ارتقای سرزمینی به‌ویژه توجه به نواحی محروم و رفع نابرابری‌های سرزمینی تعریف می‌دانند. بنابراین ظاهراً ایجاد مناطق آزاد در راستای گرایش‌های جهانی بوده و این راهبرد کشورهای خارج از نظام اقتصادی جهانی را قادر می‌سازد تا به تدریج با فراهم آوردن ملزومات ادغام در اقتصاد جهانی، زمینه را برای ورود به این حوزه آماده نمایند.

ژنگ وان^۲ (۲۰۱۴)، در مقاله‌ای با عنوان خط‌مشیها و سیاستهای پشت برنامه منطقه آزاد تجاری شانگهای، به ارایه یک پس زمینه از منطقه آزاد شانگهای و برخی بازتابها بر روی آن پرداخته و دریافته است، که اجزای منطقه آزاد تجاری شانگهای نه تنها تجارت را تحریک می‌کند بلکه افزایش فرصت‌های حمل‌ونقل و امور مالی را برای شهر ارمغان آورده است.

ویسکی و میچل (۲۰۱۶)، در مقاله‌ای با عنوان مناطق آزاد و کنترل‌های استراتژیک تجارت بیان می‌کنند که مناطق آزاد در موارد مرتبط با گسترش سلاح‌های کشتار جمعی مورد استفاده قرار گرفته و فرصت‌ها و مشوق‌های منحصربفردی برای تکثیر سلاح‌های هسته‌ای ارائه می‌دهند. این مقاله روشهایی را نشان می‌دهد که در آن مناطق آزاد خطر گسترش سلاح‌های هسته‌ای را نشان می‌دهند و اقدامات عملی برای تقویت کنترل‌های استراتژیک تجارت به عنوان ابزاری برای منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای در زمینه مناطق آزاد را توصیه می‌کند. چارچوب‌های قانونی بین‌المللی و منطقه‌ای موجود، مشوق‌ها و آسیب‌پذیری‌های مناطق آزاد و مطالعات موردی ارائه شده است. در پایان، مقاله توصیه‌هایی در چهار زمینه خاص را ارایه می‌دهد: تقویت چارچوب‌های قانونی، توانمندسازی مقامات گمرکی، آموزش و آگاهی و تحقیقات بیشتر.

در سایت بریتانیکا (۲۰۲۰)، مقاله‌ای با عنوان مناطق آزاد: سودها و هزینه‌ها، به این موضوع اشاره می‌کند که مناطق آزاد به عنوان ابزاری برنامه‌ریزی برای کمک به تقویت توسعه اقتصادی در صحنه ظاهر شده‌اند. آنها مزایای خود را دارند، اما مشکلات سیاسی نیز دارند. از زمان باستان، دولتها، شاهنشاهان، پادشاهان و ملکه‌ها سایت‌های ویژه‌ای را در اختیار بازرگانان و سرمایه‌گذاران قرار می‌داده‌اند که از رژیم‌ها و مقررات عادی مالیات بر صادرات و بازپرداخت در ازای دریافت مداوم درآمد مورد نیاز مردم برای تأمین استراحت استفاده می‌کرده‌اند.

پُلنر (۲۰۲۰)، در مقاله‌ای با عنوان رسیدگی به چالش‌های مربوط به کنترل‌های گمرکی در مناطق آزاد، بیان می‌کند که تجارت همیشه یکی از مظاهر آزادی و قدرت بوده است. ایده "بندر آزاد" را می‌توان در ۱۶۷ سال قبل از میلاد مسیح جستجو کرد، زمانی که سنای روم تصمیم گرفت جزیره دِلوس^۳ روم در آن زمان را به یک بندر آزاد تبدیل کند. دولتهای شهر در اوایل قرون وسطی، مانند ونیز، به روشی عمل می‌کردند که امروزه می‌توان آنها را به عنوان بندرهای آزاد یا مناطق آزاد تعریف کرد. شهرهای هامبورگ و برمن، بازیکنان اصلی لیگ هانستیک^۴ در دریای شمال و دریای بالتیک در قرن سیزدهم، جلوه دیگری از این پدیده بود. با این حال، معمولاً توافق می‌شود که قدیمی‌ترین منطقه آزاد به مفهوم مدرن آن به شانون در ایرلند باز می‌گردد، جایی که اولین منطقه تجارت آزاد، که معمولاً بیشتر به آن، نوع منطقه آزاد می‌گویند، در سال ۱۹۵۹ تأسیس شد.

1. Polat
2. Zheng wan
3. Delos
4. Hanseatic

مبانی نظری

توسعه اقتصادی

«توسعه نیازمند سرمایه‌گذاری در بخشها و فعالیتهای مختلف است. بدون سرمایه‌گذاری در طرحهای زیربنایی و روبنایی نمی‌توان انتظار گسترش اشتغال، تولید و رفاه اقتصادی را داشت. امروزه بسیاری از کشورهای جهان، تمایل شدیدی به جذب سرمایه‌های خارجی پیدا کرده‌اند. یکی از راه‌های مفید و مناسب بدین منظور ایجاد مناطق پردازش یا مناطق آزاد تجاری-صنعتی است. امروزه تجربه بسیاری از کشورها مانند چین، کره جنوبی، تایوان نشان می‌دهد که می‌توان با ایجاد مناطق پردازش صادرات یا مناطق آزاد تجاری-صنعتی امکان جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و توسعه صادرات کالاهای صنعتی و در نتیجه درآمدهای ارزی کشور را افزایش داد. [به علاوه] ایجاد شرایط ثبات و رفاه امری ضروری اعلام شده و سازمان ملل موظف به تشویق ارتقاء سطح زندگی، ایجاد کار برای همه، حصول شرایط رشد اقتصادی، اجتماعی و توسعه، شده است. تحقق چنین [فرآیندی] در پرتو اقدامات فردی و همگانی دول عضو با همکاری سازمان ملل متحد خواهد بود. در همین راستا، سایر اسناد بین-المللی از جمله اعلامیه روابط دوستانه مصوب ۱۹۷۰ و منشور حقوق و تکالیف اقتصادی دولتها، بر وظیفه دولتها [برای] همکاری و مشارکت در رشد اقتصادی در سرتاسر جهان، به ویژه رشد اقتصادی کشورهای در حال توسعه تأکید کرده است» (هادیانی و رحمانی، ۱۳۹۵: ۹۷) (حسینی، ۱۳۹۲: ۱۶۴). بنابراین «مطالعه پدیده‌های اقتصادی بدون در نظر گرفتن شرایط اقتصادی مؤثر بر آن و نیز عوامل تأثیرگذار سیاسی، نارسا خواهد بود» (باقری دولت‌آبادی و ملکی‌فر، ۱۳۹۸: ۶۴).

در دنیای کنونی و با شکل‌گیری روابط پیچیده میان دولتها، نقش سیاست خارجی در توسعه اقتصادی بسیار تعیین‌کننده است و برای کشورهای در حال توسعه، این مسأله اهمیت ویژه‌ای دارد. همان‌گونه که آپاندورای^۱ (۱۹۹۲) بیان می‌کند: «سیاست خارجی یک کشور در حال توسعه به چهار شکل می‌تواند توسعه اقتصادی آن را تحت تأثیر قرار دهد: ۱. می‌تواند به تأمین کمک خارجی برای توسعه کشور کمک کند؛ ۲. می‌تواند مشوق یا مانع جذب سرمایه خارجی کشور باشد؛ ۳. می‌تواند در بعد تجاری با تشویق یا متوقف کردن صادرات، بر موازنه پرداختها و توسعه کشور اثر بگذارد؛ ۴. می‌تواند از راه تشویق سرمایه‌گذاری مشترک خارجی، همکاری مشترک اقتصادی و تولید و در نتیجه آن توسعه اقتصادی را تسریع کند. توسعه اقتصادی در هر شکل و قالبی ارتباط نزدیکی با ملاحظات سیاست خارجی دارد. از درون این ارتباط مفهوم جدیدی به نام دیپلماسی اقتصادی متولد می‌شود. بن‌مایه مفهوم دیپلماسی اقتصادی، کلمه دیپلماسی است که به معنی فن، تدبیر و یا روش مسالمت‌آمیز مدیریت بین واحدهای سیاسی و ابزاری برای پیشبرد سیاست خارجی دولتها شناخته می‌شود. به عقیده آپاندورای دیپلماسی اقتصادی شامل اقدامات رسمی دیپلماتیکی است که بر افزایش صادرات، جذب سرمایه خارجی و شرکت در سازمانهای اقتصادی بین‌المللی تأکید دارد. در تعریف دیگری، دیپلماسی اقتصادی در مفهوم کارکردی کردن دیپلماسی در عرصه اقتصاد و به کارگیری توانایی‌های بالقوه و بالفعل دیپلماسی برای تحقق اهداف اقتصادی کشورها بکار گرفته شده است» (کولایی و واعظی، ۱۳۹۱: ۲۵۲-۲۵۱) (باقری دولت-آبادی و ملکی‌فر، ۱۳۹۸: ۶۷). بر این مبنای، می‌توان گفت بین نقش مناطق آزاد و سیاست خارجی برای توسعه اقتصادی رابطه متقابلی وجود دارد. سیاست خارجی قوی می‌تواند مناطق آزاد را به عنوان یکی از راههای توسعه اقتصادی برای کشور، تقویت کند و مناطق آزاد هم می‌توانند با تأثیرگذاری بر تجارت و بازرگانی، گردشگری، صادرات و واردات، میان کشورهای همسایه و دیگر کشورها را تقویت کنند. بنابراین نقش مناطق آزاد را در توسعه اقتصادی، در سرفصلهای کلی و روشهای مذکور در جدول شماره ۱ می‌توان برشمرد.

1. Appandorai

جدول (۱): نقش مناطق آزاد در توسعه اقتصادی

سرفصل	روشها
سرعت در تأمین مواد اولیه کارخانه‌های داخل کشور	مناطق آزاد فرایند سفارشات کارخانه‌های داخلی را تسهیل می‌بخشند. قطعاً افزایش سرعت در دریافت سفارشات می‌تواند باعث صرفه‌جویی در هزینه‌ها و در نهایت سبب کاهش بهای تمام شده محصول ساخته شده در داخل کشور شود موجبات افزایش توان رقابتی و بهبود روند صدور محصولات را فراهم آورد.
کاهش نرخ بیکاری در کشور	هنگامی که مناطق آزاد کشور با پشتوانه علمی و عملی مناسب ایجاد می‌شوند، فرصتهای شغلی را نیز با خود به همراه می‌آورند. انجام امور صنعتی، اقتصادی، تجاری و گردشگری درون مناطق آزاد ظرفیتهای شغلی متعددی را ایجاد می‌کنند که با تکیه بر آنها می‌توان نرخ بیکاری را در درون این مناطق و حتی در مناطق همجوار، تا حد قابل ملاحظه‌ای کاهش داد، هر چند که با سودآوریهایی نیز همراه هستند که دست آخر مقداری از آنها به درون اقتصاد میزبان منتقل می‌شود. فعالیتهای اصلی و جانبی بسیاری نظیر شرکتهای صنعتی، بازرگانی، خدماتی، امور بانکی، صنعت بیمه‌ای، انبارداری، تخلیه و بارگیری، بسته‌بندی و ... هستند که در سایه مناطق آزاد ایجاد می‌شوند و می‌توانند کمبودهای شغلی موجود در این مناطق را تا حدودی برطرف نمایند.
توسعه صادرات کشور و افزایش درآمدهای ارزی	برجسته‌ترین کارکرد نوین مناطق آزاد پرداختن به توسعه صادرات کشور است. همان گونه که از عنوان مناطق پردازش صادرات، که عنوانی با پیشینه غنی بوده است، بر می‌آید: مناطق آزاد سکویی برای توسعه و گسترش صنعت صادرات کشور محسوب می‌شوند. در این میان استفاده از تزلزل اقتصادی برگرفته از عدم ثبات سیاسی کشورهای همسایه می‌تواند موقعیتهای مناسب و چشمگیری برای صادرکنندگان ایرانی به وجود آورد تا بازارهای مناسبی را برای تولیدات خود ایجاد نمایند. با تکیه بر کارکردها پتانسیل‌های مناطق آزاد می‌توان کوشید تا هر چه سریع‌تر و عمیق‌تر بازارهای تشنه و نیازمند را در اختیار گرفته و پایگاهی مناسب و قابل اعتماد با رعایت اصول و ارزشهای حاکم بر کشورهای وارد کننده، برای تولیدات کشور خود در کوتاه مدت و بلند مدت فراهم آورد.

ترسیم: نگارندگان - <http://www.downloadarticle.ir/>

مناطق آزاد

منطقه آزاد را بر مبنای تعاریف بین‌المللی، می‌توان اینگونه معرفی کرد: «قلمروی محدوده حراست شده بندری یا غیربندری است که از شمول برخی از مقررات جاری کشور متبوع خارج بوده و با بهره‌گیری از مزایایی نظیر معافیتهای مالیاتی، بخشودگی سود و عوارض گمرکی، بوروکراسی اداری و مقررات دست و پاگیر و همچنین سهولت و تسریع در فرایندهای صادرات و واردات با جذب سرمایه‌گذاری خارجی و انتقال فناوری به توسعه سرزمین اصلی کمک می‌کند. همچنین، بنا بر تعریف یونیدو (سازمان توسعه صنعتی ملل متحد) مناطق آزاد وسیله‌ای برای تشویق توسعه صنعتی با هدف صدور کالای صنعتی می‌باشند. در برداشتی جدیدتر از مناطق آزاد، منطقه آزاد به ناحیه ویژه‌ای در خارج از مرز گمرکی گفته می‌شود که تولیداتش جهت گیری صادراتی دارند و فلسفه این تعریف مرتبط با تغییر استراتژی واردات به استراتژی توسعه صادرات، از سوی سایر کشورها می‌باشد» (حسینی، بررسی وضع مناطق آزاد کشور، ۱۳۹۶/۱۱/۱۱، <https://www.iribnews.ir/fa/news/2018492>). آنچه که در دنیای کنونی به عنوان مناطق اقتصادی معرفی می‌شوند، به دلیل منطبق سیاستهای اجتماعی-اقتصادی است که توجه علمی را به خود جلب می‌کنند؛ اما این مناطق به عنوان یک پدیده فرهنگی است که در نهایت ممکن است نقش تحول‌آمیز خود را در مسیر حاکمیت دولت و تصور جهان‌شهری نشان دهند (Bach, 2011: 98). در واقع، مناطق اقتصادی، فصاهایی هستند که در آن یک منطقه در جهت رشد اقتصادی و با استفاده از راهبرد استقلال قانونی از دولتها و ایجاد یک جهان‌شهر توسعه می‌یابند (Cross, 2012: 15).

امروزه مناطق آزاد به عنوان پدیده‌ای فراگیر و ابزاری برای تحقق راهبردهای توسعه برون‌نگر با تأکید بر سیاست توسعه صادرات مورد توجه قرار گرفته‌اند. به طوری که اکثر کشورهای در حال توسعه، به احداث یک یا چند منطقه آزاد مبادرت کرده‌اند. هدف از ایجاد این مناطق، فراهم کردن شرایط مناسب به منظور افزایش تولید و صدور کالاهای صنعتی از طریق جذب سرمایه

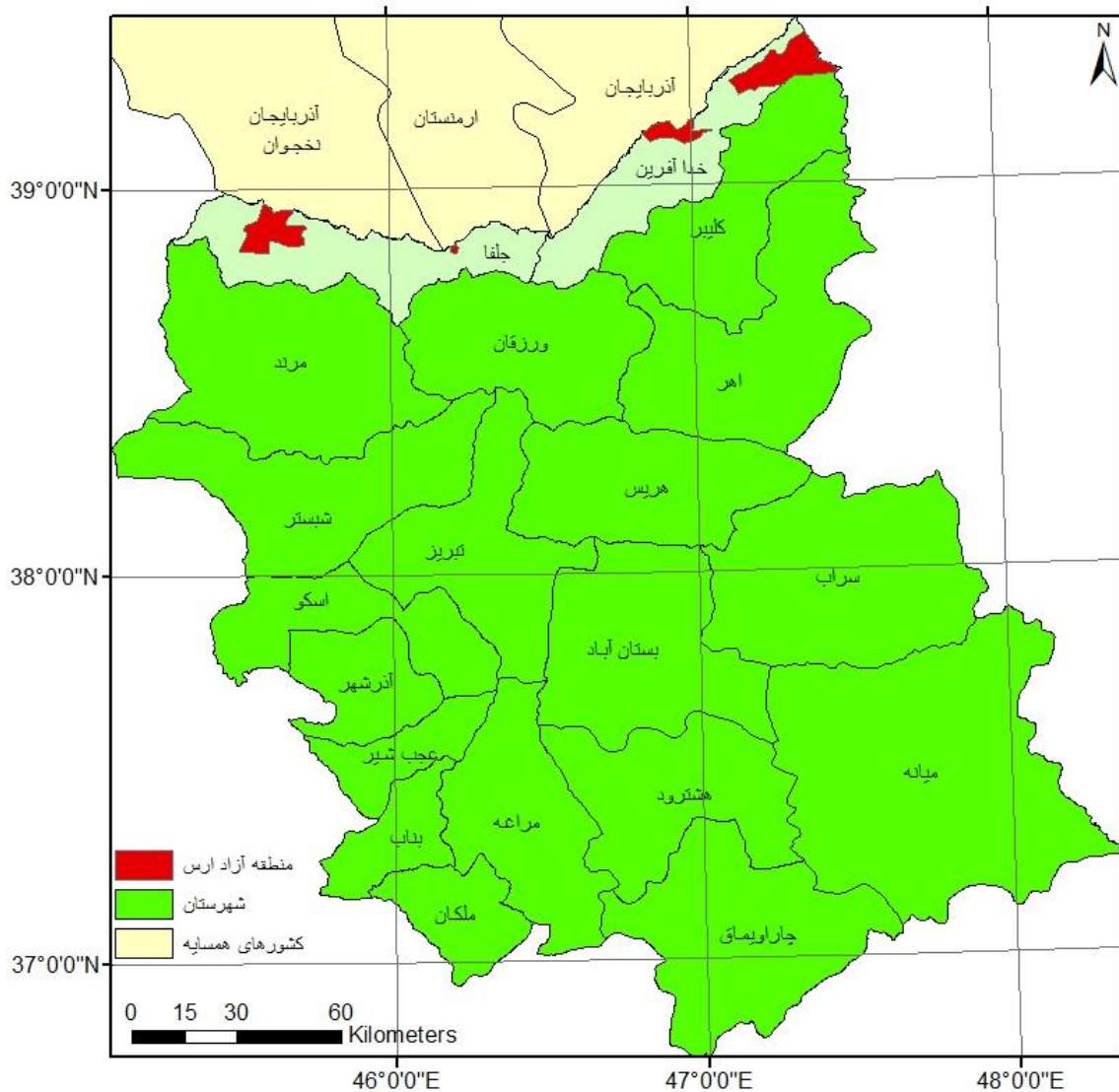
های خارجی، ایجاد اشتغال، کسب درآمد ارزی، رشد رفاه اقتصادی مناطق و سپس منافع ملی است (هادیانی و رحمانی، ۱۳۹۵: ۸۵). مناطق آزاد نه فقط به عنوان ابزارهای توسعه اقتصادی، بلکه عواملی برای جلب سرمایه، انتقال تکنولوژی، آموزش نیروی انسانی، وصل شدن به بازار جهانی و در نهایت، دریچه‌ای به سوی توسعه اقتصادی به شمار می‌روند. امروزه کشورها برای تأمین سرمایه و ایجاد زیرساختهای اساسی رشد و توسعه اقتصادی، کسب فناوریهای نوین، ایجاد اشتغال و مواردی از این قبیل، ناگزیر از برنامه‌ریزی برای جلب و جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی هستند و ایجاد مناطق آزاد و ویژه اقتصادی یکی از مهمترین راهکارهای کشورهای مختلف دنیا در چند دهه اخیر برای نیل به این مهم بوده است. مناطق آزاد تجاری، محرکی برای تشویق صادرات هستند و در سالهای بعد از ۱۹۶۰ میلادی بسیاری از کشورهای در حال توسعه با به کارگیری این ابزار، سعی در رهایی از توسعه نیافتگی خود داشته‌اند» (<https://abadanport.pmo.ir/fa/news/13847/1391/3/17>). «در ادبیات مناطق آزاد، منطقه آزاد شانون^۱ در ایرلند که در سال ۱۹۵۹ ایجاد شد، به عنوان اولین منطقه آزاد به مفهوم جدید آن شناخته می‌شود. زیرا برای اولین بار، جذب سرمایه‌گذاری خارجی، انتقال فناوری، ایجاد اشتغال و جهش اقتصادی به عنوان اهداف اصلی یک منطقه آزاد مورد توجه قرار گرفت. هند اولین کشور آسیایی بود که در سال ۱۹۶۵ منطقه آزاد (کاندلا^۲) را ایجاد کرد. پس از آن سنگاپور در سال ۱۹۶۸ مالزی و کره جنوبی در سال ۱۹۷۰ و تایلند در سال ۱۹۷۷ اولین مناطق آزاد خود را تشکیل دادند» (<https://www.iribnews.ir/fa/news/1312482/1395/7/6>).

یافته‌های تحقیق

معرفی منطقه مورد مطالعه

منطقه آزاد ارس با مرکزیت جلفا و فاصله ۱۳۷ کیلومتری از تبریز و ۷۶۱ کیلومتری از تهران در شمال غرب کشور و در حاشیه رود ارس به طول ۱۲۸ کیلومتر، با وسعتی معادل ۵۱۰۰۰ هکتار واقع شده است. براساس مصوبه هیئت وزیران در سال ۱۳۸۴، محدوده منطقه آزاد ارس شامل ۹۷۰۰ هکتار از اراضی منطقه می‌شد که در سال ۱۳۸۷ و با مصوبه دیگری، محدوده این منطقه به ۵۱ هزار هکتار، شامل بخشهایی از دو شهرستان جلفا و کلبر افزایش یافت. این محدوده اصلی را از ۹۷۰۰ هکتار به ۲۰۵۰۰ هکتار افزایش داده است. در سه بخش منفصل نیز قسمتی از شهرستان کلبر به وسعت ۲۴ هزار هکتار (موسوم به قلی بیگلر)، زمینهای اطراف سد خداآفرین به وسعت ۶۱۰۰ هکتار و محدوده گمرک نوردوز (مرز ایران با ارمنستان) به وسعت ۲۴۰ هکتار، در مجموع به وسعت ۵۱ هزار هکتار، کل محدوده منطقه آزاد ارس را تشکیل می‌دهد. بدین ترتیب محدوده چهارگانه آزاد ارس شامل نواحی است که در جدول شماره ۳ آمده است. این منطقه آزاد، دارای پتانسیلهای قوی برای توسعه می‌باشد. منطقه‌های ارزشمند اکولوژیکی حفاظت شده، منابع غنی آب، اقلیم مناسب، ذخیره‌گاه‌های جنگلی بین‌المللی، محیط‌زیست مناسب، قابلیت‌های توسعه گردشگری در زمینه‌های تاریخی، فرهنگی، طبیعی، ورزشی، مذهبی و تحصیلی، از پستوانه‌ها و پتانسیلهای این منطقه می‌باشند (شهماری‌اردجانی و کاموسی‌علمداری، ۱۳۹۸: ۳۸) (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۵: ۸) (پیش‌بهار و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۷-۹۴).

1. Shannon
2. Kandla

نقشه (۱): موقعیت جغرافیایی منطقه آزاد ارس

جدول (۲): انواع جاذبه‌های موجود در منطقه آزاد ارس

نوع جاذبه	جاذبه‌های موجود در منطقه آزاد ارس
جاذبه‌های تاریخی در منطقه	پل تاریخی خدا آفرین، پل آهنی، حمام تاریخی، کاروانسرای خواجه نظر (عباسی)، کلیسای چوپان، کلیسای سنت استپانوس، کلیسای ننه مریم، کلیسای ناخیرچی، کلیسای گریگورو (جرجیس)، مجموعه کردشت (حمام و قلعه کردشت)، قلعه گاور-گوهر، گورستان قدیمی جلفا؛
جاذبه‌های طبیعی در منطقه	دشت گوردیان، رود ارس، منطقه حفاظت شده ارسباران (آینالو)، پناه‌گاه حیات وحش کیامکی، روستای اشتین، آبشار آسیاب، آبشار مناطق بیلاقی مهاران، گنجی فالاسی، پارک کوهستانی ارس؛
جاذبه‌های مذهبی در منطقه	امامزاده سید آقا (ع)، امامزاده شعب (ع) برج دوزال، امامزاده حق‌وردی آباد، مقبره حکیم ابوالقاسم نباتی؛
جاذبه‌های تجاری در منطقه	بازار کوثر، بازار آراز؛

منبع: پیش‌بهار و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۷- شهماری اردجانی و کاموسی علمداری، ۱۳۹۸: ۳۹

این منطقه در حال حاضر، حوزه عملیاتی خود را در عرصه صادرات، واردات، ترانزیت کالا و خدمات بیشتر در حوزه/حوضه جغرافیایی کشورهای قفقاز، ترکیه و آسیای مرکزی تمرکز داده است و با توجه به موقعیت جغرافیایی منطقه، از پتانسیلهای بالایی نیز برای توسعه سطح عملکردی خود در بین مناطق پیرامونی برخوردار می‌باشد. در این زمینه، می‌توان به پیوستگیهای ژئوپولیتیکی (فرهنگی، تاریخی، قومی، زبانی، امنیتی و ...) منطقه شمال غرب ایران با حوزههای پیرامونی و نیز موقعیت ژئواکونومیک منطقه شمال غرب ایران به عنوان دهلیز کریدورهای ارتباطی شمال- جنوب و شرق- غرب اشاره کرد که منطقه آزاد ارس بر اساس فلسفه وجودی خود، در قلب جغرافیایی این حوزه می‌تواند از نقش آفرینیهای ژئوپولیتیکی و ژئواکونومیک بالایی برخوردار باشد (ولیعلی‌زاده و الله‌وردی‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۵۴). انواع جاذبه‌های گردشگری منطقه آزاد ارس در جدول شماره ۲ مشاهده می‌شوند.

جدول (۳): محدوده‌های چهارگانه منطقه آزاد ارس

نام محدوده	مرکزیت	کشورها/مناطق همسایه	وسعت (هکتار)
محدوده یک	جلفا	جمهوری خودمختار نخجوان	۲۰۵۰۰
محدوده دو	نوردوز	جمهوری ارمنستان	۲۴۰
محدوده سه	خداآفرین	جمهوری آذربایجان	۶۱۰۰
محدوده چهار	قلی بیگلو	جمهوری آذربایجان	۲۴۰۰۰

پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۵: ۸

وضعیت منطقه آزاد ارس در توسعه اقتصادی

سطح محلی و ملی

آنچه که شاید در وهله اول مبنای معرفی منطقه آزاد ارس قرار می‌گیرد، موقعیت راهبردی دشت جلفا است. با توجه به وضعیت توپوگرافی منطقه شمال غرب ایران، آنهم به دلیل وجود کوههای قره داغ در شمال استان آذربایجان غربی، بدون تردید، حرکت تمام جریانهای موجود به قفقاز، روسیه و اروپای شرقی، از دشت جلفا، انجام می‌شود. گلوگاه استراتژیک دره دیز به همراه شبکه‌های ارتباطی موجود در آن، ارزشهای کلان اقتصادی و ژئواکونومیک را برای ایران و مناطق پیرامونی (ولیعلی‌زاده و الله‌وردی‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۶۹) به همراه دارد اگر به مدیریت و برنامه‌ریزی توجه شایانی شود. بنابراین در مرحله اول، منطقه جلفا، نقش پر اهمیت خود را در برقراری ارتباط با مناطق پیرامونی، با موقعیت توپوگرافیکی خود ایفاء نموده است. در حال حاضر منطقه آزاد ارس با ۵۱ هزار هکتار بعد از منطقه آزاد ماکو (۵۰۰ هزار هکتار)، از نظر وسعت دومین منطقه آزاد ایران است. از نظر تاریخی نیز اگر به تاریخچه جلفا نگاه کنیم این منطقه همچنان به عنوان یکی از دروازه‌های اقتصادی برای سرزمین ایران چه در دروان شوروی و چه بعد از فروپاشی آن، برای معاملات بازرگانی بوده است (همان: ۱۶۸) و نقشی در رونق دادوستدهای تجاری حداقل در سطح محلی و ملی برای مردم ایران داشته است.

در حال حاضر و به طور کلی، مزایا و ویژگیهای مهم اقتصادی منطقه آزاد ارس در سطح محلی و ملی عبارتند از:

۱. کالاهای ارابه شده در منطقه آزاد ارس از نظر قیمت، با کالاهای بازار شهرهای دیگر کشور تفاوت چندانی ندارد و ارزان هستند (پیش‌بهار و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰۰).

۲. نقش امکانات و زیرساختهای موجود در جلفا به عنوان اهمی تأثیرگذار بر تسریع روند امور اجرایی در منطقه؛ (مزایای ترانزیتی و فضاهای موجود برای انبار و نگهداری کالاهای صادراتی و وارداتی در منطقه)؛

۳. معافیت مالیاتی ۱۵ ساله از تاریخ بهره‌برداری برای انواع فعالیتهای اقتصادی و معافیت از عوارض گمرکی و سود بازرگانی برای واردات مواد اولیه و ماشین‌آلات به منطقه؛ (ولیعقی زاده و اللهوردی زاده، ۱۳۸۹: ۱۶۸)؛
۴. تقویت فرهنگ محلی در منطقه مانند برگزاری مداوم مسابقات ورزشی سنتی اسب سواری عشایر که در اردیبهشت هر سال در خداآفرین برگزار می‌شود (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵)؛
۵. وضعیت اقتصادی و مزایای حقوق و دستمزد اشتغال در منطقه آزاد ارس بر مبنای جدول شماره ۴.

جدول (۴): حداقل حقوق و مزایای کارگری در منطقه آزاد تجاری صنعتی ارس در سال ۱۳۹۸

ردیف	عنوان	وضعیت شاغل (ارقام به ریال)		
		متأهل بدون فرزند	متأهل با یک فرزند	مجرد
۱	دستمزد روزانه	۵۰۵/۶۲۷	۵۰۵/۶۲۷	۵۰۵/۶۲۷
۲	دستمزد ماهانه ۵/۳۰ روز (در ماه)	۱۵/۴۲۱/۶۲۳	۱۵/۴۲۱/۶۲۳	۱۵/۴۲۱/۶۲۳
۳	کمک هزینه مسکن (در ماه)	۱/۰۰۰/۰۰۰	۱/۰۰۰/۰۰۰	۱/۰۰۰/۰۰۰
۴	بن کارگری (در ماه)	۱/۹۰۰/۰۰۰	۱/۹۰۰/۰۰۰	۱/۹۰۰/۰۰۰
۵	کمک عائله‌مندی (در ماه)	-	-	-
۶	عیدی و پاداش در ماه (دستمزد در ۵ روز)	۲/۵۲۸/۱۳۵	۲/۵۲۸/۱۳۵	۲/۵۲۸/۱۳۵
۷	پایان کار (۵/۲ روز در ماه)	۱/۲۶۴/۰۶۷	۱/۲۶۴/۰۶۷	۱/۲۶۴/۰۶۷
۸	مرخصی (۶/۱ روز در ماه)	۸۰۹/۰۰۳	۸۰۹/۰۰۳	۸۰۹/۰۰۳

http://www.arasfz.ir/aras/why_aras

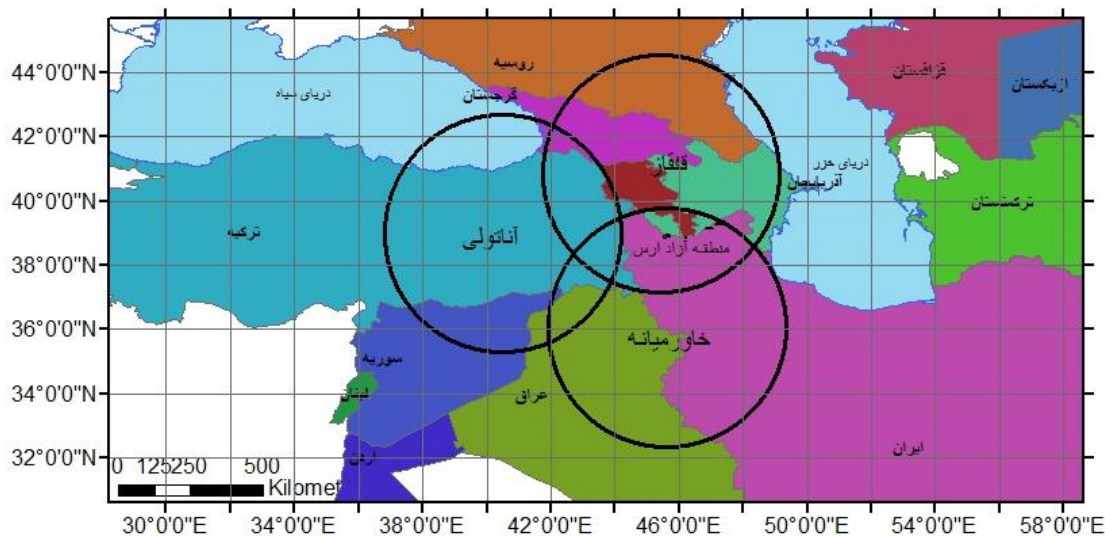
طبق آمار ارایه شده از سوی محسن نریمان رئیس هیأت مدیره و مدیر عامل منطقه آزاد ارس: در سال ۱۳۹۷ میزان کل سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی منطقه آزاد ارس ۱۱۷۰ میلیارد تومان بوده که در ۹ ماهه اول سال ۱۳۹۸ این میزان به ۱۸۰۰ میلیارد تومان افزایش پیدا کرده است. منطقه آزاد ارس در طی یک سال گذشته (۱۳۹۷) شاهد رشد ۵۲ درصدی در سرمایه‌گذاری و رشد ۱۰۰ درصدی در صادرات بوده است. صادرات منطقه آزاد ارس از ۲۶۷ میلیون دلار در سال ۱۳۹۷ به ۳۲۵ میلیون دلار در ۹ ماهه سال ۱۳۹۸ رسیده است و در ۲ سال پیاپی گذشته شاهد تراز تجاری مثبت در ارس بوده‌ایم. منطقه آزاد ارس بستر ساز فعالیت در حوضه گلخانه‌ای شده است و میزان اشتغال‌زایی و صادرات این حوزه بسیار بالاست. به طوری که تالار آمین ارس توان تولید سالانه ۲۴ هزار تن محصول را دارد و با تکمیل فاز ۲ این مجموعه این مقدار به ۳۹ هزار تن افزایش پیدا خواهد کرد. در زمینه ثبت جهانی ژئوپارک ارس، اقدامات خوبی در ۲ سال گذشته انجام شده است و با ارسال مدارک به یونسکو، منتظر ثبت جهانی این ژئوپارک در سال آینده (۱۳۹۹) هستیم. ارس هم اکنون عضو سازمان جهانی گردشگری و شبکه جوامع ایمن شده است و با ثبت جهانی یونسکو، حرکت ارس به سمت بین‌المللی شدن تکمیل می‌شود. پتانسیل بالای ارس به دلیل قرار داشتن در استانی به مرکزیت تبریز آکنده از نیروهای فرهیخته و کارآمد است. همین موضوع سبب شده است که ارس به منطقه آزاد پیشرو و صنعتی‌ترین منطقه آزاد ایران تبدیل شود (<http://www.arasfz.ir/news/ID/8713/3/10/1398>).

سطح منطقه‌ای

«بر اساس قانون تشکیل و اداره مناطق آزاد و ویژه اقتصادی، این مناطق به منظور پشتیبانی از فعالیتهای اقتصادی و برقراری ارتباط تجاری بین‌المللی و تحرک در اقتصاد منطقه‌ای و تولید و پردازش کالا، انتقال فناوری، افزایش صادرات غیر نفتی، ایجاد اشتغال مولد، تشویق سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، صادرات مجدد، ترانزیت و ترانشیب تأسیس شده‌اند» (پیش‌بهار و همکاران، ۱۳۹۶:

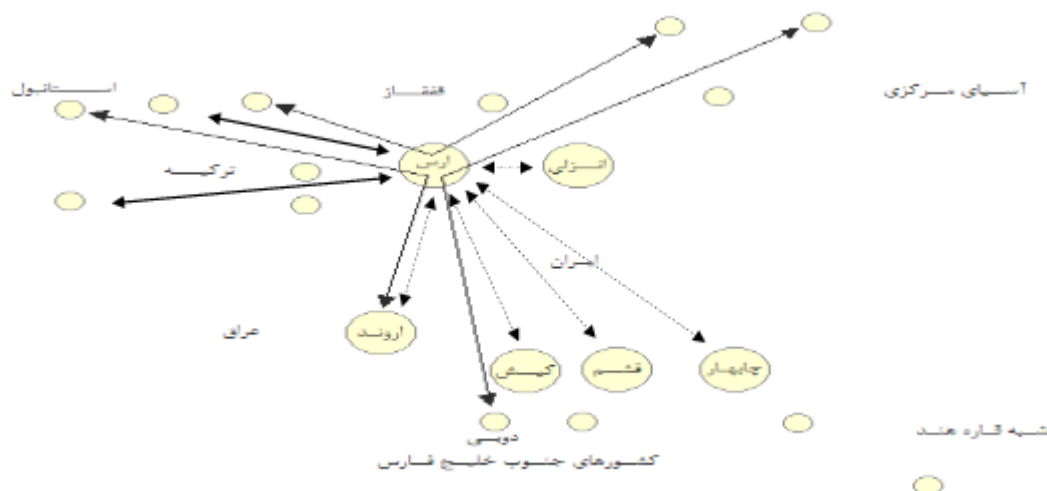
۹۴). گزارشی که پژوهشکده علوم توسعه پژوهشگاه علوم انسانی با موضوع نقش مناطق آزاد تجاری- صنعتی ایران در توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای در اسفند ۹۳ منتشر کرده نیز بیانگر آن است که نقش مناطق آزاد در توسعه پایدار منطقه‌ای که براساس پنج معیار اصلی و ۲۰ معیار فرعی مورد ارزیابی و سنجش کیفی قرار گرفته، تقریباً در تمامی معیارها مخصوصاً معیارهای مرتبط با مشارکت و توافق عمومی، عملکرد مناطق آزاد بسیار ضعیف بوده است. به طور نسبی منطقه آزاد چابهار و ارس با امتیاز ۵,۲۷ از ۲۰۰ امتیاز دارای عملکرد بهتر و مناطق آزاد انزلی و اروند دارای عملکرد نامناسبی بوده‌اند. ارس، در سال ۹۴، میزان ۱۲۰ میلیون دلار کالای همراه مسافر به کشور وارد نموده، حال آنکه صادرات حاصل از تولید آن به خارج از کشور ۴۲ میلیون دلار و صادرات به سرزمین اصلی نیز حدود ۴۱ میلیون دلار بوده است. به عبارت دیگر از طریق منطقه آزاد ارس ۱۲۰ میلیون دلار ارز خارج شده و تنها یک سوم آن از طریق صادرات کالا به کشور بازگشته است. همچنین، اغلب اقلام خارجی که با استفاده از معافیت مسافری در این مناطق به فروش می‌رسد، دارای مشابه داخلی در سطح وسیع و بعضاً با کیفیت مناسب هستند؛ اقلامی نظیر پوشاک، انواع محصولات خوراکی مانند نوشیدنی‌ها، روغن و شکلات، پتو، لوازم آرایشی، محصولات بهداشتی مانند صابون، شامپو، پودرها و مایع‌های دستشویی، لباسشویی و ظرفشویی، دستمال کاغذی، پوشک کودکان و ... (حسینی، بررسی وضع مناطق آزاد کشور، ۱۳۹۶/۱۱/۱۱، <https://www.iribnews.ir/fa/news/2018492>).

از ویژگی‌های دیگر منطقه آزاد ارس دارد برخورداری از جاذبه‌های گردشگری است که می‌تواند در زمینه جذب توریسم موفق عمل کند. یکی از مؤلفه‌هایی که می‌تواند برای منطقه آزاد ارس در این زمینه مثرتر واقع شود قرابت زبانی و فرهنگی آذری‌ها با کشور آذربایجان، و قرابت فرهنگی- تاریخی با کشورهای ارمنستان و گرجستان است که با توجه به جمعیت ۱۸ میلیونی این منطقه برای گردشگری و جذب آن به سمت منطقه آزاد ارس، پتانسیل مناسبی است. در نقشه شماره ۳ مشاهده می‌شود که شهرهای زیادی مانند جلفا و پیشینه تاریخی آن، برای گردشگری موقعیت خوبی را دارند. بازدید سالانه ۵ میلیون گردشگر از ظرفیتهای این منطقه است. که اگر این ظرفیت گردشگر را در ارتباط با شاغل بودن در این زمینه بررسی کنیم با توجه به جدول شماره ۴، می‌تواند برای افراد شاغل در این بخش موقعیت شغلی مطلوبی را به همراه داشته باشد. اما این در حالی است که گردشگری تجاری در این منطقه چندان رونق ندارد و به شدت کم رنگ می‌باشد و همچنین تنوع کالاهای ارایه شده با توجه به پتانسیل منطقه از تنوع زیادی بهره‌مند نیست؛ ولی گردشگری تاریخی، طبیعی و مذهبی، بیشتر مورد توجه و استقبال است (پیش- بهار و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰۱-۱۰۰).

نقشه (۲): موقعیت جغرافیایی منطقه آزاد ارس در کانون مناطق آسیای مرکزی، قفقاز، آناتولی و خاورمیانه

اگر سیاست خارجی ایران بتواند با توجه به ظرفیتهای فرهنگی و قومی که ایران با جامعه قفقاز جنوبی دارد، روابط خوبی را برقرار نماید، قطعاً منطقه قفقاز جنوبی به عنوان دروازه ورودی به قاره سبز، کمک شایانی را به توسعه سیاسی- اقتصادی ایران خواهد کرد. همان گونه که در نقشه شماره ۲ مشاهده می شود نقشی که موقعیت ارتباطی- مواصلاتی قفقاز جنوبی در بین بازارهای تجاری بین المللی و پیرامونی برای ایران می تواند ایفاء کند بسیار حایز اهمیت است. اگر سیاستهای بازار آزاد و تجارت در دستور کار سیاستهای کلان تهران قرار بگیرد قطعاً به گشایشهای اقتصادی فراوانی از قبل این موقعیت می توان دست یافت. در این نقشه، موقعیت منطقه قفقاز جنوبی برای احیای ارتباط فضایی ایران با دریای سیاه را مشاهده می کنیم، این موقعیت و جایگاهی که دریای سیاه در روابط منطقه ای و جهانی دارد، می تواند در ترانزیت انرژی ایران به اروپا مسیری مناسب باشد.

نمودار (۱): موقعیت منطقه آزاد ارس در بین مناطق آزاد پیرامونی

منبع: ولیقلی زاده و اللهوردی زاده، ۱۳۸۹: ۱۷۴

نگاهی به وضعیت میزان موفقیت مناطق آزاد در ایران

مناطق آزاد ایران جزو مناطقی هستند که وسعت بالایی دارند و میانگین وسعت آنها ۹۳ هزار هکتار است، در حالی که میانگین وسعت مناطق آزاد جهان ۷۵۰۰ هکتار می باشد. با نگاهی به میزان سرمایه گذاری خارجی کل کشور طی سالهای ۸۵ تا ۹۳ و مقایسه آن با میزان سرمایه گذاری در مناطق آزاد نیز نشان می دهد، نسبت سرمایه گذاری در مناطق آزاد به کل کشور حدود ۳٫۵٪ است. با توجه به میانگین صادرات کشور طی دو سال اخیر، مجموع مناطق آزاد کمتر از ۱٪ کل صادرات کشور را به خود اختصاص داده اند. واردات کالا از طریق مناطق آزاد سالانه بین ۳ تا ۴ میلیارد دلار و حدوداً معادل ۱۰٪ واردات کشور برآورد شده است. بیش از ۵۰٪ شرکتهای ثبت شده در مناطق آزاد تجاری هستند و سهم شرکتهای خدماتی، صنعتی و گردشگری نیز به ترتیب ۳۵٪، ۱۱٪ و ۱٪ می باشد. (جدول شماره ۵ را ببینید). یکی از مهمترین اهداف مناطق آزاد بحث سرمایه گذاری خارجی بوده است، با این حال، با نگاهی به آمار سرمایه گذاری خارجی در مناطق آزاد طی سالهای ۱۳۷۲ تا ۱۳۹۳، ملاحظه می شود میانگین سرمایه گذاری در این مناطق به طور میانگین بین ۸۰ تا ۱۰۰ میلیون دلار است و در بهترین سالها تنها حدود ۵۰۰ میلیون دلار در ۷ منطقه آزاد فعال جذب شده است که با توجه به اهداف تعریف شده برای این مناطق، این رقم بسیار ناچیز است و نشان می دهد مناطق آزاد در جذب سرمایه گذاری خارجی عملکرد موفق نداشته اند. البته، آمارهای سال ۱۳۹۴ و ۹۵ رشد چند برابری را در این حوزه نشان می دهد که به عقیده کارشناسان، با توجه به وضعیت موجود مناطق آزاد، این آمار دارای ابهام بوده و احتمالاً میزان سرمایه گذاری اسمی (و نه محقق شده)، در این آمار منظور شده است (جدول شماره ۶ را ببینید).

با بررسی وضعیت مناطق آزاد ایران که در حال حاضر ۷ منطقه می باشد و در طرح جدید هیأت دولت مقرر شده است که ۸

منطقه آزاد و ۱۳ منطقه ویژه اقتصادی دیگر نیز به جمع مناطق آزاد و اقتصادی پیوندند. براساس لایحه تیرماه ۱۳۹۵ و مصوب هیأت دولت که به مجلس ارایه شد، مقرر گردید که علاوه بر قصر شیرین، در استان‌های گلستان (اینچه برون)، ایلام (مهران)، اردبیل (اردبیل)، سیستان و بلوچستان (سیستان)، کردستان (بانه، میروان)، هرمزگان (جاسک) و بوشهر (بوشهر)، منطقه آزاد تجاری - صنعتی را در محدوده‌هایی که به تصویب هیئت وزیران می‌رسد ایجاد کند (<https://www.isna.ir/news/97073016> 708/1397/7/30). اما آنچه که براساس آمار و نظریات کارشناسان، مطرح شده است، مناطق آزاد ایران در مقایسه با دیگر مناطق آزاد در کشورهای همچون چین و امارات متحده عربی، کارایی چندانی ندارند. (جدول شماره ۷ را ببینید). طبق مصاحبه اخیر آقای بانک (دبیر شورایی مناطق آزاد)، طی ۴ سال اخیر حدود ۵ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری اسمی در مناطق آزاد به ثبت رسیده که صرفاً ۱۶٪ آن معادل ۸۰۰ میلیون دلار (سالانه ۲۰۰ میلیون دلار) سرمایه خارجی در این مناطق جذب شده است. بر این اساس، آنچه می‌توان از آمارها و گزارشهای موجود برداشت کرد، این است که مناطق آزاد طی ۴ سال اخیر، حداکثر حدود ۶٪ کل سرمایه‌گذاری خارجی در کشور را به خود اختصاص داده‌اند و مابقی ۹۴٪ آن مربوط به سرزمین اصلی می‌باشد. براساس آمار منتشر شده گمرک، مجموع صادرات کالا و خدمات از مناطق آزاد به خارج از کشور در سالهای ۹۴ و ۹۵ به ترتیب حدود ۲۶۰ و ۳۵۰ میلیون دلار بوده است. همچنین، طبق آمارهای منتشر شده، آمار صادرات کل کشور در این بازه زمانی نیز به ترتیب حدود ۴۲,۵ و ۴۴ میلیارد دلار بوده است. بنابراین، با توجه به میانگین صادرات کشور طی دو سال اخیر (۱۳۹۶)، مجموع مناطق آزاد کمتر از ۱٪ کل صادرات کشور را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول (۵): مقایسه نسبت سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد و کل کشور (۱۳۹۳-۱۳۸۵)

سال	سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کل کشور (میلیون دلار)	سال	سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد (میلیون دلار)
۲۰۰۹	۲,۹۸۳	۱۳۸۵	۳۳,۲
۲۰۱۰	۳,۶۴۹	۱۳۸۶	۲۱,۲
۲۰۱۱	۴,۲۷۷	۱۳۸۷	۵۶,۲
۲۰۱۲	۴,۶۶۲	۱۳۸۸	۴۵۳,۶
۲۰۱۳	۳,۰۵۰	۱۳۸۹	۴۶
۲۰۱۴	۲,۱۰۵	۱۳۹۰	۲۳
۲۰۱۵	۲,۰۵۰	۱۳۹۱	۳۲
۲۰۱۶	۳,۳۷۲	۱۳۹۳-۹۲	۲۰,۳
میانگین	۳,۲۶۸	میانگین	۹۵,۴

حسینی، بررسی وضع مناطق آزاد کشور، ۱۳۹۶/۱۱/۱۱، <https://www.iribnews.ir/fa/news/2018492>

جدول (۶): مجموع سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد (۱۳۹۵-۱۳۷۲)

سال	میزان سرمایه‌گذاری (میلیون دلار)	سال	میزان سرمایه‌گذاری (میلیون دلار)	سال	میزان سرمایه‌گذاری (میلیون دلار)	سال	میزان سرمایه‌گذاری (میلیون دلار)
۱۳۷۲	-	۱۳۷۸	۲۶۳	۱۳۸۴	۴۰,۵	۱۳۹۰	۲۳
۱۳۷۳	۰,۳	۱۳۷۹	۲۴۱	۱۳۸۵	۳۳,۲	۱۳۹۱	۳۲
۱۳۷۴	۲,۶	۱۳۸۰	۳۷۸,۳	۱۳۸۶	۲۱,۲	۱۳۹۲	۲۷
۱۳۷۵	۷۳,۱	۱۳۸۱	۴۵۹,۲	۱۳۸۷	۵۶,۲	۱۳۹۳	۱۶۶
۱۳۷۶	۱۹۱,۷	۱۳۸۲	۵۲۰,۲	۱۳۸۸	۴۵۳,۶	۱۳۹۴	۱۲۹۱
۱۳۷۷	۲۱۸	۱۳۸۳	۴۵۳,۵	۱۳۸۹	۴۶	۱۳۹۵	۳۱۰,۳

حسینی، بررسی وضع مناطق آزاد کشور، ۱۳۹۶/۱۱/۱۱، <https://www.iribnews.ir/fa/news/2018492>

جدول (۷): مقایسه منطقه آزاد چابهار ایران با مناطق آزاد موفق در چین و امارات متحده عربی (بدو تأسیس)

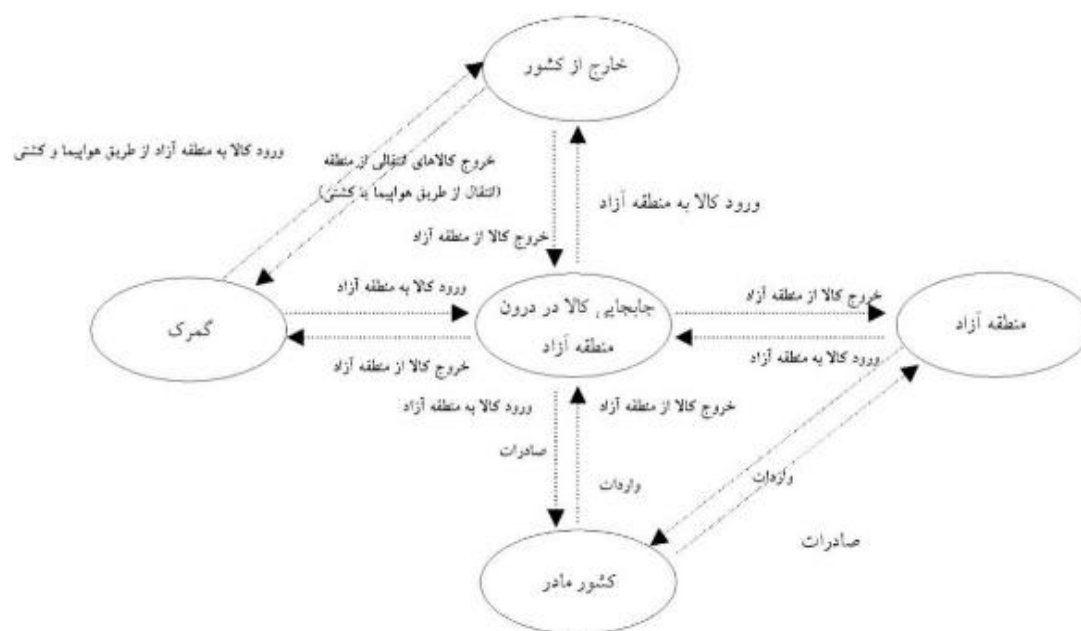
شرح وضعیت زیرساخت	منطقه آزاد چابهار		منطقه آزاد های نان (چین)	منطقه آزاد جبل علی (امارات متحده عربی)
	۱۳۷۲	۱۳۸۹	۱۹۸۰	۱۹۹۰
بندر	بندر با توان محدود خارج از محدوده منطقه آزاد	بندر با توان محدود خارج از محدوده منطقه آزاد	۲۴ بندر، ۱۲۴ پست اسکله، ظرفیت ۱۰ میلیون تن	۳ پایانه دریایی با ظرفیت پذیرش نامحدود کشتی
راه	فاقد راه آهن و جاده های ترانزیتی	فاقد راه آهن	۷ هزار کیلومتر بزرگراه ترانزیتی و شهری	بزرگراهها را به طور کامل ایجاد شده بودند
فرودگاه	فرودگاه نظامی خارج از محدوده منطقه آزاد	فرودگاه نظامی خارج از محدوده منطقه آزاد	فرودگاه با ۲۷۰ پرواز داخلی و خارجی در هفته	فرودگاه بین المللی اختصاصی
برق	۱ مگاوات	۱۷ مگاوات	کاملاً تأمین	کاملاً تأمین
آب شیرین	کمبود شدید	کمبود شدیدتر	کاملاً تأمین	کاملاً تأمین
مخابرات	فاقد امکانات مخابراتی	امکانات مخابراتی اولیه	امکانات پیشرفته مخابراتی	دارای تجهیزات پیشرفته مخابراتی
انبار	فاقد انبار سرپوشیده، فاقد سردخانه	فاقد سردخانه، ۹ هزار مترمربع انبار	امکانات بسیار خوبی وجود دارد	۴۸ هزار مترمربع انبار، ۴۲ هزار مترمربع سردخانه

حسینی، بررسی وضع مناطق آزاد کشور، ۱۳۹۶/۱۱/۱۱، <https://www.iribnews.ir/fa/news/2018492>

صادقیان و برک پور (۱۳۹۸) در مقاله خودشان معتقدند که تاکنون مناطق آزاد کشور ایران به ایجاد زیرساختهای اساسی توسعه دست نیافته اند، این در حالی است که رشد جمعیتی و توسعه کالبدی مناطق آزاد بسیار سریعتر از دیگر شهرهای ایران است. سازوکار نظام مدیریت کاربری زمین بیشتر مناطق آزاد ایران اینگونه است که مدیریت طرح و برنامه یا شهرسازی سازمانهای اداره این مناطق نسبت تهیه طرحهای کلان یا خرد (جامع، تفصیلی، موضعی و موضوعی) اقدام نموده و پس از تأیید آنها توسط هیئت مدیره این مناطق و در برخی موارد دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد نسبت به اجرایی نمودن آنها اقدام می کنند. این چارچوب آسپهایی از جمله عدم شفافیت ضوابط و مقررات کاربری زمین، عدم همخوانی تصمیمات مقطعی با برنامه های بلند مدت، عدم توجه به اصول زیست محیطی و ابعاد دیگر زیستی کالبد، عدم رعایت سلسله مراتبها در تصویب طرح شهرها واقع در مناطق به دنبال دارد (صادقیان و برک پور، ۱۳۹۸: ۸).

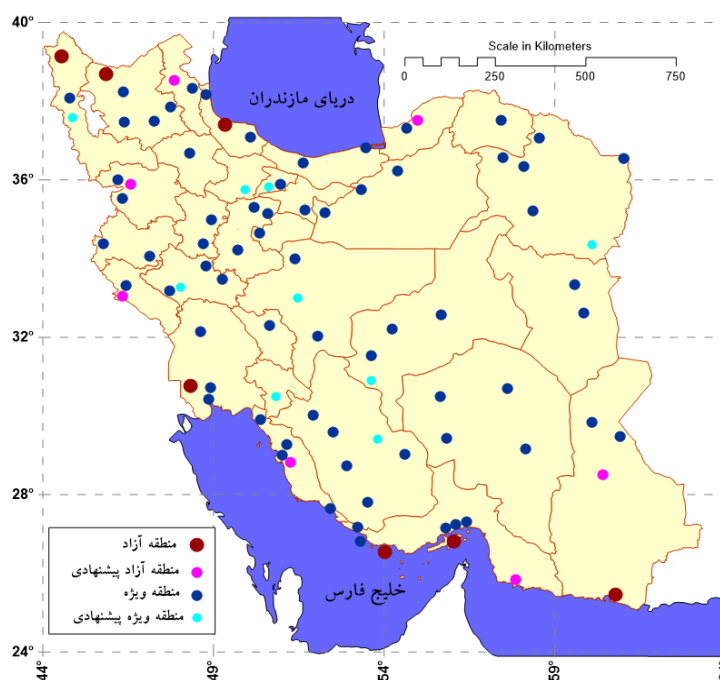
همچنین هادیانی و رحمانی (۱۳۹۵) در مقاله خود در ارتباط با بررسی منطقه آزاد چابهار نشان می دهند که وضعیت قبل و بعد از ایجاد منطقه آزاد چابهار حاکی از این است که بیشترین تأثیر منطقه آزاد بر توسعه فیزیکی شهر چابهار و گسترش اسکان غیر رسمی می باشد به عبارتی این نوع تأثیر تبعات منفی را بر شهر گذاشته است. که با ایجاد منطقه آزاد پیدایش و یا گسترش سکونتگاه های غیر رسمی شدت بیشتر گرفته است. در این همین دوره زمانی روند گسترش اسکان غیررسمی در یک محله از محلات حاشیه نشین چابهار به نام کمب از سال ۱۰۲۲ که ۹۱ نفر بوده، به ۱۸۱۲۰ نفر در سال ۱۰۱۸ افزایش یافته است. میزان بهبود دسترسی به خدمات شهری بعد از ایجاد منطقه آزاد در حد متوسط می باشد. پاسخ دهنده گان اظهار کرده اند که میزان دسترسی به کالاهای مختلف، کاربری مسکونی، آموزشی، خدمات حمل و نقل و فضای سبز و مراکز تفریحی با ایجاد منطقه آزاد در حد متوسط می باشد. در این میان از بین خدمات پاسخ دهنده گان اظهار کرده اند که میزان دسترسی شان به مراکز فرهنگی و پارکینگ کمتر از حد متوسط می باشد. هم چنین بر مبنای مطالعات انجام شده نتایج بیانگر این است که خدمات موجود در شهر چابهار اکثریت از دستاوردها و توجهات مدیران شهرداری به این امر بوده و به دور از حداقل همکاری و مساعدتهای منطقه آزاد

بوده است. با توجه به اینکه یکی از اهداف تعریف شده برای مناطق آزاد و از جمله منطقه آزاد جابهار ایجاد اشتغال برای اقشار مختلف و به مثابه آن افزایش درآمد بوده و میزان اشتغال‌زایی منطقه آزاد در حد متوسط بوده است. لازم به ذکر است که بخشی از اشتغال‌زایی منطقه آزاد در بخش غیر رسمی (دلالی، دستفروشی و ...) بوده است. همچنین میزان تأثیرگذاری منطقه آزاد در گسترش شبکه ارتباطی و خدمات زیربنایی در حد متوسط بوده است (هادیانی و رحمانی، ۱۳۹۵: ۹۸). به علاوه، در منطقه آزاد ارس نیز «آمارها بیانگر این واقعیت است که گردشگری در منطقه آزاد ارس با توجه به پتانسیل عظیم گردشگری و تجاری، در طی این سالها، تغییر ناچیزی را [داشته] است» (پیش‌بهار و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۴).

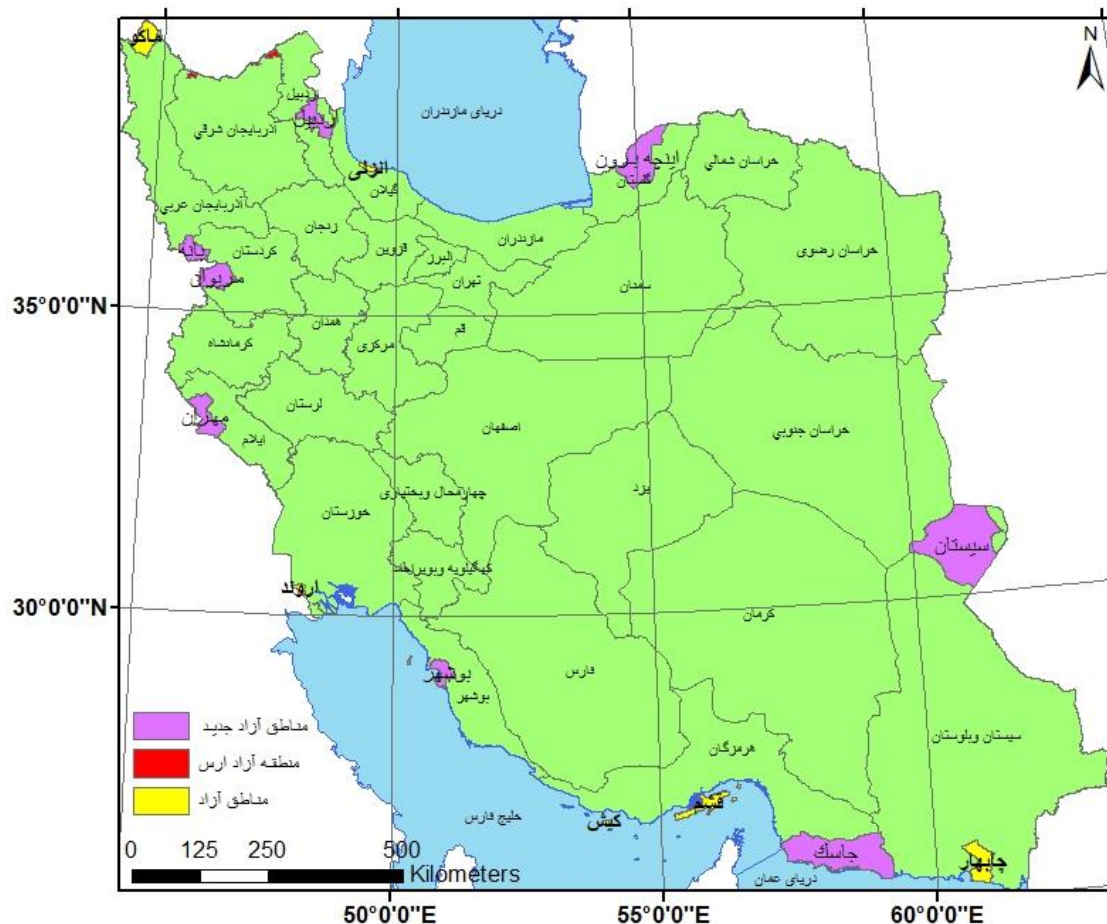
نمودار (۲): تعاملات فضایی خارجی در مناطق آزاد

منبع: ولیقلی‌زاده و الله‌وردی‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۶۲

نقشه (۳): موقعیت مناطق آزاد و ویژه اقتصادی قدیمی و جدید پیشنهاد شده در ایران - ترسیم: نگارندگان

<https://www.iribnews.ir/fa/news>

نقشه (۴): موقعیت مناطق آزاد قدیمی و جدید پیشنهاد شده در ایران با همسایگان

لاجرم فاطمه حسینی معتقد است بررسی وضعیت و عملکرد مناطق آزاد کشور نشان می‌دهد که این مناطق از زمان تأسیس تاکنون، بیش از آنکه در خدمت تولید و صادرات بوده باشند، به تسهیل واردات و گسترش پدیده قاچاق و همچنین اشتغال کاذب دامن زده‌اند و با وجود اقدامات و قوانینی که طی سالهای اخیر نیز برای ممنوعیت واردات و مبارزه با قاچاق در جهت حمایت از تولید و اشتغال نیز صورت گرفته، قاچاق و واردات کالا به دلیل مستثنی بودن این مناطق از بسیاری از قوانین کلی حاکم بر تجارت همچنان در این مناطق به قوت خود باقی است. این موضوع، در واقع زنگ هشدار است برای مسئولان کشور که در تأسیس مناطق آزاد الزامات، اهداف و بایدها و نبایدهای قانونی را با دقت نظر و بررسی بیشتر مورد توجه قرار دهند، تا بتوان اهداف تعریف شده برای این مناطق را در راستای توسعه و پیشرفت اقتصادی کشور تحقق بخشید. در این راستا، اتخاذ راهکارهای متقن و مناسب و شاید اصلاح قوانین مرتبط با مناطق آزاد بتواند کشور را همچون دیگر کشورهای موفق در حوزه مناطق آزاد، از مزیتها و فرصتهای اقتصادی- اجتماعی این مناطق بهره‌مند سازد (حسینی، بررسی وضع مناطق آزاد کشور، ۱۳۹۶/۱۱/۱۱، <https://www.iribnews.ir/fa/news/2018492>).

تجزیه و تحلیل

می‌توان گفت که انگیزه اصلی دولتها در شکل‌گیری ترتیبات تجاری با دایره شمول محدود، بهره‌بری بیشتر اقتصادی و تسهیل همکاری اقتصادی می‌باشد و گسترش هرچه بیشتر ثروت مانند توزیع عادلانه منابع، از اهداف اعلام شده است. بنابراین این مسأله باعث شده است تا به تلاشهایی در سطح یکپارچگی منطقه‌ای و همچنین گاهی اوقات به همکاری درون منطقه‌ای منجر شود.

قابل ذکر است که همکاری و رابطه اقتصادی نزدیک، با حذف و رفع موانع تجارت، قابل دستیابی است. دبیرکل وقت سازمان ملل در طرح توسعه سال ۱۹۹۴ خود، هر کشور و منطقه را مسئول اولیه اقتصاد خود اعلام نمود. البته در این میان بر کمک خارجی و همکاری بین‌المللی نیز تأکید داشته است» (حسینی، ۱۳۹۲: ۱۸۸). بنابراین، سیاست اقتصادی و سیاست خارجی کشورها، رابطه‌ای متقابل و دو سویه دارند. این رابطه متقابل از آنجا ناشی می‌شود که، از یکسو هدف اصلی سیاست خارجی هر کشور، تأمین منافع ملی آن کشور است و توسعه اقتصادی در کنار اهدافی همچون حفظ حاکمیت و تمامیت ارضی کشور در زمره منافع ملی آن کشور به شمار می‌آید و از سوی دیگر قدرت ناشی از توسعه اقتصادی به کشور این امکان را می‌دهد که تا با ظرفیت کامل و اعتماد به نفس بالا با نظام بین‌الملل و نظام جهانی رابطه برقرار کند. لاجرم توسعه اقتصادی به عنوان یک هدف می‌تواند در تعیین استراتژیهای سیاست خارجی یک کشور نیز نقش مهمی ایفاء کند. در نقطه مقابل، سیاست خارجی نیز تأثیرات مهمی بر توسعه اقتصادی دارد. بر این اساس می‌توان گفت بین توسعه اقتصادی و سیاست خارجی رابطه متقابلی وجود دارد. در واقع نمی‌توان کشوری را نام برد که آنقدر از لحاظ منابع و امکانات داخلی بهره‌مند باشد که بتواند صرفاً با تکیه بر آن امکانات (سرمایه-گذاری داخلی، حجم بازار داخلی، مواد خام و اولیه، داشتن مزیت نسبی در تولید تمام کالاها و...) به عنوان کشور برتر صنعتی در جهان قد علم کند. در نتیجه کشورها برای رشد و توسعه اقتصادی خود نیازمند ارتباط با نظام بین‌الملل و نظام جهانی هستند و این ارتباط بوسیله سیاست خارجی توسعه‌گرا و دیپلماسی اقتصادی برقرار می‌شود (باقری دولت‌آبادی و ملکی‌فر، ۱۳۹۸: ۶۴).

در دیپلماسی اقتصادی، به مؤلفه‌های گوناگونی توجه می‌شود؛ داشتن مناطق آزاد یکی از این مؤلفه‌ها می‌باشد. مناطق آزاد تجاری معمولاً بیشتر به انواع مناطق آزاد اطلاق می‌شوند. مناطق آزاد خود مترادف با مناطق ویژه اقتصادی هستند و اغلب در منابع موجود به جای یکدیگر استفاده می‌شوند. اما مناطق تجاری آزاد بسته به کشور با اصطلاحات مختلفی نیز خوانده می‌شوند. ایالات متحده از آنها به عنوان مناطق تجارت خارجی یاد می‌کند در حالی که در سایر کشورها از آنها به عنوان بندر آزاد یا مناطق پردازش صادرات یاد می‌شود (VISKI & MICHEL, 2016 : 28). مناطق آزاد به عنوان ابزاری برنامه‌ریزی برای کمک به تقویت توسعه اقتصادی در صحنه ظاهر شده‌اند. آنها مزایای خود را دارند، اما مشکلات سیاسی نیز دارند. امروزه چندین صد منطقه آزاد در سراسر جهان وجود دارد و منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا سهم خوبی از موفقیتها دارد، از رسانه‌های دبی و شهرهای اینترنتی که موج اولیه اقتصاد الکترونیکی را گرفتند، از طریق خلیج سوئز مصر تا منطقه آزاد طنجه. در منطقه خاورمیانه تا شمال آفریقا، حدود ۷۳ منطقه آزاد وجود دارد و ۱۷ کشور این منطقه دارای نوعی منطقه آزاد یا در حال توسعه آنها هستند archivestory.php/aid/3101/Free_zones:_Benefits_and_costs.html; Free <https://oecdobserver.org/news/>)

(zones: Benefits and costs, Sep 10/11/2020).

با توجه به یافته‌های این پژوهش، مناطق آزاد در ایران، کارایی لازم را ارایه نکرده‌اند. وقتی فلسفه وجودی و شکل‌گیری مناطق آزاد را مورد مذاقه قرار می‌دهیم، متوجه این عدم کارایی می‌شویم. در جداول شماره ۵ و ۶ با توجه به میزان سرمایه‌گذاری خارجی که در مناطق آزاد انجام گرفته در مقایسه با کارکرد اصلی آنها، یعنی تجارت و مبادلات بازرگانی در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی، فراز و فرودهای زیادی در طی نزدیک به سه دهه که از ایجاد مناطق آزاد می‌گذرد مشاهده می‌کنیم. درحالی که باید بعد از گذشت نزدیک به ۲۷ سال، از ثبات و افزایش متناوب سرمایه‌گذاری خارجی بهره ببریم. هرچند در سطح محلی و ملی، مناطق آزاد همچون چابهار، ارس و... توانسته‌اند تا حدودی با تحولات اقتصادی همراه باشند ولی در سطح منطقه‌ای دستاوردهای عظیم و چشمگیری را برای کشور به ارمغان نداشته‌اند. دلیل این ادعا، جدول شماره ۷، نمودارهای شماره ۱ و ۲ و نقشه‌هایی شماره ۲، ۳ و ۴ می‌باشند که هر کدام از این گرافها، موقعیت منطقه‌ای مناطق آزاد را نشان می‌دهند که با توجه به وضعیت اقتصادی کشورهای پیرامونی ایران، پتانسیل بسیار بالایی برای صادرات و مبادلات بازرگانی مهیا می‌باشد ولی به دلایل متعددی

از جمله مدیریتی، سیاسی، فرهنگی، ایدئولوژیکی، رقابتی و ... باعث شده‌اند این مناطق، کارایی لازم را نداشته باشند.

منطقه آزاد ارس به عنوان صنعتی‌ترین منطقه آزاد ایران، در موقعیت بسیار مناسب ژئوپولیتیک و راهبردی قرار دارد، ولی همان طور که یافته‌های پژوهش بیانگر هستند جز در مقیاس محلی و ملی که تأثیرگذار بوده است در سطح منطقه‌ای، تحولات اقتصادی را چندان که باید، نداشته است. با توجه به جدول شماره ۲ که جاذبه‌های گردشگری را ارایه می‌دهد و جدول (۳) که محدوده‌های چهارگانه این منطقه را با همسایگان نشان می‌دهد و این نشان دهنده موقعیت و وضعیت مناسب این منطقه است ولی با توجه به بررسی‌ها، مشاهده می‌شود که نتوانسته است بازار منطقه قفقاز جنوبی را به خود جذب کند. در نقشه شماره ۲ و نمودار شماره ۱ که موقعیت جغرافیایی منطقه آزاد ارس را با مناطق پیرامونی نشان می‌دهند، جمعیت بالای ۱۳۰ میلیونی از کشورهای قفقاز جنوبی، ترکیه، عراق و سوریه می‌تواند بازار این منطقه آزاد را پر رونق کند ولی همچنان از این رونق خبری نیست. این در حالی است که روابط منطقه‌ای برای ایران در راستای مناطق آزاد بسیار حایز اهمیت است و بر این مبنای، منطقه آزاد ارس با توجه به موقعیتی که منطقه قفقاز جنوبی دارد متأثر از تحولاتی است که در این منطقه اتفاق می‌افتد. هر گونه تحولات سیاسی-اقتصادی در موقعیت ژئواکونومیکی منطقه قفقاز جنوبی می‌تواند منطقه آزاد ارس را متأثر کند. وجود قرابت‌های جمعیت‌شناختی در حوضه شمال ایران، یکی از ظرفیتهایی می‌باشد که می‌تواند تأثیرگذار باشد هر گونه نقصان در ارتباط با قفقاز جنوبی می‌تواند روابط گردشگری بین‌المللی را در منطقه آزاد ارس با مشکلاتی مواجه نماید. به علاوه در زمینه ترانزیت نیز چالش‌ها و بحرانهایی همچون جنگ با گرجستان از سوی روسیه در سال ۲۰۰۸ و چالش‌های ارضی آذربایجان و ارمنستان، می‌تواند حوضه انرژی را بحران‌زا کند. بنابراین منطقه آزاد ارس از موقعیت ژئواکونومیکی منطقه قفقاز جنوبی و دیگر مناطق پیرامونی تأثیر می‌پذیرد.

نتیجه‌گیری

آنچه که براساس یافته‌های این پژوهش در راستای پرسش و انگاره آن، می‌توان استنتاج کرد این است که توسعه اقتصادی در ایران، فرایندی شده است که بیش از هر چیز تحت تأثیر مدیریت صحیح قرار گرفته است. با بررسی موقعیت جغرافیایی، منابع و پتانسیل‌های محیطی موجود در کشور، مشاهده می‌شود که جایگاه واقعی که باید به آن دست نیافته‌ایم و فاصله نزدیکی با توسعه-یافتگی نداریم. هر چند که از نظر منطقی نمی‌توان اقدامات موفقیت‌آمیز در برخی عرصه‌ها را کتمان کرد ولی قابل ذکر است که وقتی به برخی از کشورها همچون کره جنوبی، ژاپن و آلمان که از نظر جغرافیایی، ژئوپولیتیکی و شرایط دیگر محیطی، خیلی نسبت به سرزمین ایران جایگاه پایینتری دارند، ولی جزء کشورهای با درآمد بالا و توسعه یافته هستند نگاه می‌کنیم به این عدم توسعه‌یافتگی در ایران باید اذعان کرد. از نمونه‌های اقدامات انجام گرفته برای توسعه اقتصادی درون کشور، ایجاد مناطق آزاد بوده است که نزدیک به سه دهه از شروع به کار آنها می‌گذرد ولی کماکان، جایگاه واقعی آنها مشاهده نمی‌شود. این عدم مشاهده را با مقایسه آنها با مناطق آزاد در چین و امارات متحده می‌توان دید. حتی کشور امارات متحده که سابقه پیدایش آن از نظر یک واحد سیاسی مستقل به سال ۱۹۷۲ بر می‌گردد، و مقایسه مناطق آزاد آن که سطح بالاتری نسبت به مناطق آزاد ایران دارند، بیشتر باعث رنجش می‌شود.

در پژوهش‌های مرتبط با موضوع مقاله، آنچه که نتایج آنها نشان می‌دهند بیان‌کننده این موضوع است که ایران با داشتن مناطق آزاد هفت‌گانه، پتانسیلها و شرایط مناسبی برای توسعه اقتصادی در مناطق چهارگوشه کشور را دارد ولی از پتانسیلها و شرایط این مناطق بهره کافی و وافی را نبرده است. برای مثال ولیقلی‌زاده به عنوان کسی که تحقیقات تخصصی در رابطه با منطقه آزاد ارس و قفقاز جنوبی انجام داده است معتقد است که به دلیل اهمیت راهبردی منطقه قفقاز جنوبی برای ادغام با بازارهای تجاری بین-المللی، تقویت همکاری مشترک منطقه‌ای لازم است. که این نشان می‌دهد از پتانسیلها در منطقه آزاد ارس به نحو مطلوب

استفاده نشده است.

براساس یافته‌های پژوهش، منطقه آزاد ارس با وجود اینکه از نظر وسعت دومین منطقه آزاد ایران و همچنین صنعتی‌ترین منطقه در بین دیگر مناطق می‌باشد و با توجه به موقعیت راهبردی در شمال غرب کشور که به عنوان دروازه اقتصادی با مناطق پیرامونی مانند قفقاز جنوبی است ولی تنها در سطح محلی و ملی، تا حدودی موفق بوده است ولی در مقیاس منطقه‌ای نتوانسته است موفق عمل کند و جمعیت میلیونی کشورهای همسایه را در زمینه‌هایی همچون گردشگری با وجود جاذبه‌های متنوع، سرمایه‌گذاری کلان خارجی و صادرات کالاها، به سوی خودش در سطح کلان، جذب کند. اگر پیشینه تاریخی که شمال غرب کشور و به خصوص منطقه جلفا در ارتباط با شوروی و در حال حاضر با قفقاز جنوبی را مطالعه کنیم، این پیشینه نشان می‌دهد که نقش مهمی این منطقه داشته است. از آنجا که معمولاً، ویژگی‌های جغرافیای تاریخی یک منطقه، توانایی بالایی در دوره‌های بعد برای توسعه آن منطقه به همراه دارد، این ویژگی به همراه دیگر عوامل، اگر در مقیاس منطقه‌ای مورد توجه قرار می‌گرفت، چه بسا منطقه آزاد ارس در حال حاضر می‌توانست به عنوان یک قطب رشد اقتصادی مهم برای کشور عمل کند. لاجرم منطقه آزاد ارس هرچند در سطح محلی و ملی، در توسعه اقتصادی کشور تأثیرگذار بوده است ولی در سطح منطقه‌ای نتوانسته است از پتانسیلها و شرایط منطقه‌ای استفاده کند و روند توسعه مطلوبی را نشان دهد.

پیشنهادات

- ۱) نقش و اهمیت مناطق آزاد به نحو مناسب در دیدگاه مسئولان کشور، تعریف شود و تحولاتی که این مناطق می‌توانند داشته باشند به طور عملی با مدیریت صحیح و تخصیصی دنبال شود.
- ۲) روابط اقتصادی و سیاسی ایران با کشورهای منطقه قفقاز با جدیت بیشتری دنبال شود و در اولویتهای سیاست خارجی قرار بگیرد.
- ۳) با توجه به قرابت‌های فرهنگی و قومی با منطقه قفقاز جنوبی، این مشخصه به عنوان ابرازی برای گردشگری مثلاً از طریق برگزاری جشنهای سنتی و قومی به طور فصلی و سالیانه، مورد توجه قرار بگیرد.

منابع

- افزایش مناطق آزاد برخلاف سیاستهای کلی اقتصاد مقاومتی است، <https://www.iribnews.ir/fa/news/1305772/1395/7/1>، باقری دولت‌آبادی، علی و ملکی‌فر، محمد؛ (۱۳۹۸)؛ نقش و جایگاه سیاست خارجی در توسعه اقتصادی ژاپن (۱۹۹۵-۱۹۴۵)؛ فصلنامه سیاست جهانی، دوره هشتم، شماره اول، بهار، صص ۹۶-۶۳.
- پوراحمد، احمد و حمیدی، اکبر و فرهادی، ابراهیم و حسین‌پور، مهدی؛ (۱۳۹۵)؛ ارزیابی چالشها و فرصتهای ایجاد شهر خلاق در مناطق آزاد تجاری (مطالعه موردی: منطقه آزاد تجاری ارس)؛ فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاههای انسانی، سال یازدهم، شماره ۳۷، زمستان، صص ۱۸-۱.
- پیش‌بهار، اسماعیل و پرچم، رقیه و یادآور، حسین؛ (۱۳۹۶)؛ تأثیرپذیری انواع مختلف گردشگری از یکدیگر در منطقه آزاد ارس: کاربرد رهیافت مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM)؛ فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی، سال ۲۱، شماره ۶۱، پاییز، صص ۱۱۰-۹۳.
- حسینی، سیده لطیفه؛ (۱۳۹۲)؛ نقش منطقه‌گرایی اقتصادی در ارتقاء اصول و مبانی تجارت جهانی: ارزیابی عملکرد اتحادیه اروپا و موافقتنامه تجارت آزاد آمریکای شمالی؛ فصلنامه سیاست جهانی، دوره دوم، شماره دوم، تابستان، صص ۱۹۸-۱۶۳.
- شهماری اردجانی، رفعت و کاموسی علمداری، جواد؛ (۱۳۹۸)؛ بررسی گونه‌های گردشگری مؤثر بر توسعه گردشگری منطقه آزاد ارس؛ فصلنامه گردشگری شهری، دوره ششم، شماره اول، بهار، صص ۴۶-۳۳.

صادقیان، آرش و برک پور، ناصر؛ (۱۳۹۸)؛ ارزیابی تطبیقی بر سازوکارهای مدیریت زمین در مناطق آزاد مطالعه موردی: چین، امارات متحده عربی و ایران؛ فصلنامه برنامه ریزی منطقه‌ای، سال نهم، شماره ۳۶، زمستان، صص ۱۶-۱.

فاطمه حسینی، بررسی وضع مناطق آزاد کشور، ۱۳۹۶/۱۱/۱۱، <https://www.iribnews.ir/fa/news/2018492>

کولای، الهه و واعظی، طیبه؛ (۱۳۹۱)؛ تحول سیاست خارجی و توسعه اقتصادی در هندوستان؛ فصلنامه روابط خارجی، سال چهارم، شماره اول، بهار، صص ۲۷۴-۲۴۷.

نقش مناطق آزاد در توسعه اقتصادی کشورهای در حال توسعه، <http://www.downloadarticle.ir/>

ولیعلی زاده، علی و الله وردی زاده، رضا؛ (۱۳۸۹)؛ نگرشی ژئوپلیتیکی - ژئواکونومیک بر منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس؛ فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ششم، شماره دوم، تابستان، صص ۱۸۱-۱۵۳.

ولیعلی زاده، علی؛ (۱۳۹۴)؛ تبیین اهمیت ژئواکونومیک قفقاز جنوبی در راستای ارتقای منطقه آزاد ارس؛ فصلنامه ژئوپلیتیک، سال یازدهم، شماره اول، بهار، صص ۱۹۴-۱۵۷.

هادیانی، زهر و رحمانی، اسماعیل؛ (۱۳۹۵)؛ تحلیل اثرات منطقه آزاد تجاری - صنعتی چابهار بر ابعاد اقتصادی و فیزیکی شهر چابهار؛ فصلنامه مطالعات برنامه ریزی سکونتگاههای انسانی، سال یازدهم، شماره ۳۴، بهار، صص ۱۰۰-۸۵.

Bach, J. (2011). Modernity and The Urban Imagination in Economic Zones, 28(5): pp 98-122, <https://doi.org/10.1177/0263276411411495>

Bhattacharya, A.K. (2011). The Rise of Special Economic Zones in India, <http://business.Rediff.com/slide-show/2010/may/19/slide-show-1-the-rise-of-special-economic-zones-in-india.htm#contentTop>

Cross, J. (2012). Dream Zones: Promise and Loss in India's Economic Enclaves, Berghahn, New York.

<http://www.arasfz.ir/news/ID/8713/3/10/1398>

<https://abadanport.pmo.ir/fa/news/13847/1391/3/17>

<https://images.search.yahoo.com/search/images;>

<https://www.iribnews.ir/fa/news/1305772/1395/7/1>

<https://www.iribnews.ir/fa/news/1312482/1395/7/6>

<https://www.isna.ir/news/97073016708/1397/7/30>

Viski, Andrea and Michel, Quentin. (2016). Free Zones and Strategic Trade Controls; Available at : <http://www.str.ulg.ac.be/wp-content/uploads/2016/10/Free-Zones-and-Strategic-Trade-Controls.pdf>

Polner, Mariya. (2020). Addressing challenges related to Customs controls in free zones; Available at : <https://mag.wcoomd.org/magazine/wco-news-87/addressing-challenges-related-to-customs-controls-in-free-zones/>

https://oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/3101/Free_zones:_Benefits_and_costs.html;
Free zones: Benefits and costs, Sep 10/11/2020